

Maria Pawlak

Czortków

Miasta wielu religii.

Topografia sakralna ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej,

pod redakcją Melchiora Jakubowskiego, Maksymiliana Sasa

i Filipa Walczyny, Muzeum Historii Polski, Warszawa 2016, s. 44-49.

Czortków

Czortków to malownicza miejscowość położona nad Seretem (ryc. VI). Na podstawie tureckiego spisu z 1681 r., sporządzonego w trudnym dla regionu momencie, liczbę ludności Czortkowa szacuje się na 804 osoby, w tym było 11 rodzin żydowskich¹. W 1785 r. w mieście mieszkało 3197 osób: 1115 rzymskich katolików (34,9%), 1099 unitów (34,4%), 983 żydów (30,7%)². W 1881 r. w Czortkowie było 3009 mieszkańców: 527 rzymskich katolików (17,5%), 393 unitów (13,1%) i 2089 żydów (69,4%)³. W 1921 r. liczba mieszkańców wzrosła do 5170: 1403 rzymskich katolików (27%), 453 unitów (9%), 3314 żydów (64%)⁴. W 2001 r. żyło tu 29 075 osób, w tym 90% Ukraińców⁵.

Pierwsze informacje dotyczące miasta pochodzą z XVI w. Jego założycielami byli przedstawiciele pochodzącego z ziemi sieradzkiej rodu Czortkowskich herbu Korab. W 1522 r., na mocy przywileju Zygmunta Starego, Czortków otrzymał magdeburskie prawa miejskie. Wojewoda podolski i ruski Stanisław Golski w 1620 r. ufundował parafię katolicką, klasztor Dominikanów oraz przebudował zamek⁶. Zamek Golskiego był jednym z „gniazd kresowych”, broniących Rzeczypospolitej przed najazdami tureckimi⁷. Po wymarciu rodu Golskich majątek w Czortkowie przejęli Potoccy, którzy pod koniec XVII w. gościli tu króla Jana III Sobieskiego⁸. Przed rozbiorami władzę nad miastem przejęli Sadowscy, którzy przenieśli swoją główną siedzibę na prawy brzeg Seretu⁹. Pod koniec XIX w. pałac na prawym brzegu rzeki kupił chasydzki cadyk Dawid Mosze Friedman. Polskie władze w okresie międzywojennym utworzyły w Czortkowie siedzibę komendy brygady Korpusu Ochrony Pogranicza „Podole”¹⁰.

Podczas II wojny światowej mieszkańcy wystąpili zbrojnie przeciwko okupacji sowieckiej. W 1940 r. doszło do wybuchu tzw. powstania czortkowskiego, które doprowadziło do wielu represji władz wobec mieszkających tam Polaków. Podczas odwetu funkcjonariusze NKWD zamordowali zakonników z klasztoru Dominikanów.

Czortków jest jednym z niewielu miast na zachodniej Ukrainie, gdzie zachował się historyczny układ urbanistyczny¹¹. Wokół rynku wyznaczającego centrum miasta wznoszą

¹ D. Kołodziejczyk, *Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet kamieniecki 1672–1699*, Warszawa 1994, s. 146.

² Z. Budzyński, *Kresy południowo-wschodnie w II połowie XVIII wieku, 1: Statystyka wyznaniowa i etniczna*, Przemyśl–Rzeszów 2005, s. 50.

³ B. Rozwadowski, *Czortków*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, 2, Warszawa 1881, s. 873.

⁴ *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. Opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dn. 30 września 1921 i innych źródeł urzędowych*, 15: *Województwo tarnopolskie*, Warszawa 1923, s. 18.

⁵ <http://pl.wikipedia.org/wiki/Czortków> (dostęp: 18 XI 2013).

⁶ B. Rozwadowski, *Czortków*, [w:] *Słownik geograficzny*, 2, s. 879.

⁷ G. Rąkowski, *Podole*, Przewodnik krajoznawczo-historyczny po Ukrainie Zachodniej, 2, Pruszków 2006, s. 173; M.A. Koprowski, *Podolskie klejnoty*, Częstochowa 2010, s. 203.

⁸ M.A. Koprowski, *Podolskie klejnoty*, s. 203.

⁹ M. Orłowicz, *Ilustrowany przewodnik po Galicyi, Bukowinie, Spiszu, Orawie i Śląsku Cieszyńskim*, Lwów 1919, s. 145.

¹⁰ G. Rąkowski, *Podole*, s. 175.

¹¹ Tamże, s. 176.

czypospolitej”¹⁷), który obecnie można oglądać w kościele pw. św. Jacka w Warszawie¹⁸. Cudowny Wizerunek Matki Bożej Różańcowej namalowany został w XVI w. przez nieznanego autora. Według tradycji obraz ten ofiarował do świątyni król Jan Kazimierz.

Il. 12. Czortków. Kościół Dominikanów

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Tamże.

W 1854 r. z fundacji Hieronima Sadowskiego w zachodniej części miasta powstał zakład wychowawczy, prowadzony przez klasztor Sióstr Miłosierdzia (szarytek)¹⁹. Szarytki uciekły w 1941 r. z Czortkowa do Krakowa²⁰. W klasztorze po wojnie umieszczono koszary, obecnie zaś gospodarują w nim zakonnice greckokatolickie²¹.

Il. 13. Czortków. Dawny klasztor Szarytek (obecnie greckokatolicki)

Na południe od kościoła pw. św. Stanisława, przy ul. Cerkownej 12 znajduje się drewniana cerkiew greckokatolicka pw. Zaśnięcia Bogarodzicy, zbudowana w 1584 r.²² Dach i ściany nad okapem obite są gontem. Obok budowli mieści się siedemnastowieczna dzwonnica, wyposażona w tzw. wygnańce, czyli arkadową galerijkę.

Il. 14. Czortków. Cerkiew pw. Zaśnięcia Bogarodzicy

¹⁹ M. Falkowski, *Czortków*, <http://www.polskieradio.pl/13/245/Artykul/166479,Czortkow> (dostęp: 4 XI 2013).

²⁰ Tamże.

²¹ G. Rąkowski, *Podole*, s. 179.

²² Tamże, s. 178.

Po drugiej stronie rzeki, nieopodal ruin zamku, znajduje się murowana cerkiew w stylu neobizantyjskim pw. Opieki Bogarodzicy z początku XX stulecia²³. Cerkiew powstała jako greckokatolicka, a po II wojnie światowej przejęli ją prawosławni. Od zewnątrz świątynię zdobi wielka, kolorowa mozaika. We wnętrzu mieści się bogato dekorowany ikonostas.

Il. 15. Czortków. Cerkiew pw. Opieki Bogarodzicy

Na północny zachód od murowanej cerkwi stoi drewniana budowla z 1630 r. – greckokatolicka cerkiew pw. Wniebowstąpienia Pańskiego. W 1717 r. została przebudowana, a przed II wojną światową odrestaurowana przez Jana Lavro²⁴.

²³ M.A. Koprowski, *Podolskie klejnoty*, s. 203.

²⁴ <https://uk.wikipedia.org/wiki/Чортків> (dostęp: 4 XI 2013).

Jak widać na mapie Miega, jeszcze inna cerkiew, zapewne drewniana, stała niegdyś w południowej części miasta (ryc. VI).

W południowo-zachodniej części miasta (róg ul. Szewczenki i Młynarskiej) wznosi się nowa synagoga, jedna z najlepiej zachowanych synagog na Podolu. Zbudowana została w latach 1905–1909 w stylu mauretańskim z inicjatywy miejscowego cadyka, Dawida Moszego Friedmana, według projektu Hansa Geldkremera z Wiednia. Wokół nowej bóżnicy (zwanej przez wiernych synagogą rabina) mieszkało wielu chasydów, w odróżnieniu od Żydów ortodoksyjnych, którzy zamieszkiwali teren wokół starej synagogi²⁵. Bóżnica została zbudowana na nietypowym planie litery T²⁶. Fasadę budynku flankują dwie wieże z oficynami, które pełnią funkcję babińca. Dwukondygnacyjna fasada ozdobiona jest rozetami i arkadowym portalem nad wejściem. Budynek został zniszczony w czasie I wojny światowej i odbudowany w latach 1925–1927. Po II wojnie światowej dawna synagoga służyła jako magazyn urządzeń medycznych. W jednym z jej pomieszczeń znajdowała się mała pracownia fotograficzna. Do niedawna w synagodze mieścił się Klub Młodego Technika. W 2013 r. zmienił on siedzibę, a w dawnym miejscu spotkań czortkowskich Żydów ma powstać muzeum²⁷. Niestety, nie zachowało się bardzo bogate wnętrze synagogi, zdobione przez włoskich mistrzów²⁸. Nieopodal synagogi stał dawny pałac Sadowskich, gdzie rezydował cadyk Friedman ze swoim dworem.

Il. 16. Czortków. Nowa synagoga

Bliżej brzegu rzeki znajduje się stara synagoga z 1671 r., która mieści się w dawnej dzielnicy żydowskiej²⁹. Obecnie pełni ona funkcję magazynu sprzętu medycznego. Budynek stanowi przykład typowej synagogi tego regionu dawnej Rzeczypospolitej. Jest to prostokątny budynek z półkolistymi oknami i niewielkim przedsionkiem. O jego dawnej funkcji świadczy już tylko skromna dekoracja w postaci pilastrów i gzymsów.

²⁵ G. Rąkowski, *Podole*, s. 179.

²⁶ <http://www.sztetl.org.pl/pl/article/czortkow/5,historia/> (dostęp: 4 XI 2013).

²⁷ Informacja uzyskana od ludności miejscowej w trakcie pobytu w Czortkowie.

²⁸ <http://www.sztetl.org.pl/pl/article/czortkow/11,synagogi-domy-modlitwy-i-inne/28764,synagogi-w-czortkowie/> (dostęp: 4 XI 2013).

²⁹ <http://www.sztetl.org.pl/pl/article/czortkow/5,historia/> (dostęp: 4 XI 2013).